

Søren Willert

Psykologisk Institut, Aarhus Universitet

Personlighedens store ord er mangedimensionale

Indledning. Arbejdet med at skrive denne kommentar blev startet med blandede følelser, herunder en god portion rådvildhed. Dette skyldtes den mangfoldighed af helt forskelligartede reaktioner, jeg havde haft undervejs i læsningen og tilegnelsen af Arnes (AP's) artikel. Flere steder i teksten var jeg tæt på at påtage mig rollen som heppekor: "Godt gået, Arne! – det er sådan de skal have det!" Andre steder strittede jeg imod artiklens pointer: følte mig, trods en grundlæggende sympati for dens faglige udgangspositioner sådan som jeg forstod dem, alligevel ikke parat til at sluge konkrete argumenter og konklusioner. Og så var der stederne, hvor jeg på næsten barnlig vis følte mig uretfærdigt behandlet, selvom artiklen jo slet ikke handlede om mig og det, jeg står for eller beskæftiger mig med: "Nej hør nu Arne, det har du da fuldstændigt misforstået. Så tumpet er jeg da ikke. I virkeligheden er jeg jo din forbundsfælle!"

Kommentaren bliver på denne baggrund et forsøg på at afklare over for mig selv – og dermed tillige over for Bulletin's læsere – hvad det kan være i artiklens komposition og indhold, der danner baggrund for, at den under læsningen fremtrådte så mangetydigt for mig.

Kommentaren tager form som en leddelt præsentation af, hvad jeg forstår som AP's faglige mål og med: intentionerne som har styret ham i udarbejdelsen af artiklen. Præsentationens enkelte led vil blive gjort til genstand for selvstændige del-kommentarer.

Til kamp mod semantisk selvsving. Artiklens første side (optakt) og sidste side (konklusion) præsenterer tekstens overordnede fagpolitiske rammesætning. Artiklen inviterer til et opgør med en bestemt sprogform, som AP kalder psykosnak. Overfladisk betragtet formidler psykosnak dybsindige budskaber om menneskelige forhold. Reelt er den som sprogform kendetegnet ved at dens centrale begreber er gået i semantisk selvsving. Semantisk selvsving er AP's betegnelse for det, der sker, når bestemte ord løsriver sig fra den konkrete situationsmæssige eller processuelle kontekst, som i udgangspunktet begrundede deres anvendelse, og i stedet bliver til meningsløse sproglige ikoner.

Det er artiklens tese, at mange af personligheds- og udviklingspsykologiens store begreber: "Frihed, ægthed, tryghed, selvfølelse, selvstændighed, selvet, identiteten" (s. 7) i dag indgår i sproget, ikke blot hos psykologer men tillige i samfundet generelt, på måder, som indeholder tydelige tegn på semantisk selvsving. Dette indebærer, at sprogbrugere kommer til at sige meget vrøvl til hinanden, når de taler med hinanden om mellemmenneskelige og psykologiske sagforhold. Det indebærer tillige, at psykologer såvel som 'almindelige mennesker' risikerer at gå galt i byen, når de satser på at omsætte psykologiens forsknings- og erkendelsesresultater til

pædagogisk eller terapeutisk praksis. De 'ting', de i disse sammenhænge retter deres opmærksomhed mod – for at skabe forandringer til det bedre, forebygge fejludvikling osv. – risikerer at være quasi-ting eller ikke-ting: blotte fetischprægede varemærker for bestemte psykologiske traditioner eller forståelsesmåder, uden substantielt indhold.

Min delkommentar: Det var først og fremmest denne del af artikelindholdet, som udløste mine læserreaktioner i retning af at agere heppekor. Opgøret med den slags sproglige unoder, som AP refererer til ved hjælp af udtrykkene psykosnak og semantisk selvsving, mente jeg ikke blot at kunne identificere mig med, jeg bildte mig tillige ind at have leveret relevante bidrag til et sådant opgør. De nævnte sproglige unoder har for mig (bl.a.) sammenhæng med tilstedeværelsen af en række cartesianske efterladenskaber, dels i psykologiens faglitterære sprog, dels i den vestlige eller moderne tænkemåde i det hele taget. AP gør selv et sted (s. 32) reference til denne idehistoriske kobling. Mine egne forsøg gennem de senere år i retning af at få ryddet op i diverse cartesianske tankeknuder (Willert, 1994; 1997; 1998) oplever jeg styret af faglig hensigter, som ifølge mit bedste skøn placerer mig på linie med AP, når han harcelerer over psykosnak, som går i semantisk selvsving.

Om direkte definerede versus kontradefinerede mentale udtryk. Metoden, AP tager i anvendelse i sin kamp mod psykosnak og semantisk selvsving, er udviklet under inspiration fra analytisk sprogfilosofi. Hans mål er at nå frem til et nøgternt syn på betydningen af de ord, der traditionelt bruges til benævnelse af personligheds- og udviklingspsykologiens store begreber (jvf. listen over disse begreber i forrige afsnit). I stedet for at interessere sig for disse begreber i henhold til foreliggende eller af ham selv opstillede formelle eller operationelle definitioner, søger AP at udlede deres betydning gennem måden, hvorpå vi taler, eller rettere: ideelt set burde tale om dem.

På dette grundlag fremsætter AP sin tese om, at "sproget indeholder to slags ord for mentale tilstande: ord med direkte betydning og ord med kontradefineret ordbetydning" (s. 8). De egenskaber, som han i mere præcis forstand og i henhold til en analytisk-sprogfilosofisk forståelsesramme, knytter til disse to slags ord, vil jeg hér forudsætte bekendt.

Min delkommentar: AP's normative analyser af de direkte versus de kontradefinerede mentale udtryks forskelligartede måder at opføre sig på i talehandlinger fandt jeg givende og interessante. Jeg læste disse analyser som relevante bidrag til en øgning af min egen sproglige sensitivitet på det mellem-menneskelige område. De satte spot på nogle af mig hidtil upåagtede dimensioner i sprogets måde at være sprog på, specielt i forhold til udvekslinger vedrørende mentale anligheder. Mange semantisk-dialogiske fælder og tomgangsmu-

ligheder, som AP gennem sine analyser får afdækket, kunne jeg ikke genkende til og skrive mig bag øret. Som sådan kunne jeg værdsætte disse analyser.

Er det rigtigt, at personligheds- og udviklingspsykologiens store begreber er kontradefinerede? På baggrund af sin overordnede tese fremsætter AP yderligere den påstand (1) at personligheds- og udviklingspsykologiens store begreber typisk sættes på sproglig formel ved hjælp af ord, hvis betydning styres af den kontradefinerede snarere end den direkte definerede semantiske og pragmatiske logik; (2) at disse ord kan grupperes i syv temabestemte ord-kategorier.

Artiklens hoveddel består i en gennemgang af hver af disse ordkategorier for sig. Inden for hver ordkategori giver AP eksempler på semantiske selvsving-fænomener. En række psykologer og psykologiske traditioner kritiseres for, i teoretisk- eller anvendt-psykologiske sammenhæng, at have udvist manglende agtpågivenhed overfor de kontradefinerede mentale udtryk særlige pragmatiske logik.

Min delkommentar: Som nævnt i den foregående delkommentar fandt jeg selve den af AP udviklede distinktion mellem direkte defineret og kontradefineret semantisk/pragmatisk logik interessant og inspirerende. Til gengæld gav flere af hans konkrete illustrationer af distinktionen mig anledning til som læser at slå mig i tøjret og udvikle modforestillinger.

- Eksempel 1: På s. 8 nævner AP ordet 'vred' som eksempel på et direkte defineret mentalt udtryk: "[B]etydningen af ordet 'vred' [kan] demonstreres direkte ved at henvise til en persons vrede følelse eller opførsel. Det er unødvendigt og som regel misvisende at beskrive vreden indirekte, via en beskrivelse af ikke-vred adfærd og en negation af ikke-vreden." Denne formulering satte mig prompte i gang med at producere modeksempler, dvs. eksempler hvor det primært interessante ved vreden (som talehandlings-komponent) ikke er 'en vred følelse' eller 'en vred opførsel', men derimod det forhold, at (talehandlings-)vreden står i kontrast til andre (talehandlings-)følelser, som én eller begge dialogpartnere – i overensstemmelse med de kontradefinerede begrebers logik – havde foretrukket og/eller forventet. Blandt modeksempler af denne type kan nævnes diverse markeringer af strategisk eller pædagogisk vrede: "Nu er Far vred på dig" – med den uformulerede implikatur "...og ikke længere uforbeholdent accepterende, sådan som Far helst ville være".
- Eksempel 2: Den første af AP's delanalyser vedrørende personligheds- og udviklingspsykologiens store begreber handler om begrebstriaden tryghed, tillid, sikkerhed. AP gør gældende, at kun de hertil komplementære udtryk, dvs. utryghed, mistillid og usikkerhed styres af en direkte defineret begrebslogik, mens begrebstriaden selv må forstås som grundlæggende kontradefineret. Det er jeg ikke enig i.
- Jeg vil sagtens over for en god ven eller min ægtefælle kunne finde på at fremhæve en bestemt dag som én, hvor jeg grundlæggende følte mig mere trygt tilstede i verden

end på de omkringliggende dage. Sådanne stemningsmæssige selvtilskrivninger vil kunne være baseret både på oplevede kropslige tryghedsfølelser i løbet af den pågældende dag, dels på selviagttagelse af graden af den tryghed – i modsætning til nervøsitet, indre uro – hvormed jeg håndterede den pågældende dags tilskikkelser på.

- Eksempel 3: Den sidste af artiklens delanalyser handler om selvbegrebet, og fremkaldte ligeledes modeksempler hos mig-som-læser. AP gør hér gældende (s. 27f), at en person på den ene side kan opleve, at han "for at opnå accept fra andre bilder sig ind at føle noget andet, end det han i virkeligheden føler" (i Rogers-terminologien svarende til den 'falske selv-tilstand', som AP opfatter som værende direkte defineret). På den anden side mener AP, det er "noget vrøvl", at mennesker skulle kunne have en direkte oplevelse af at "føle det samme, som de i virkeligheden føler" (svarende til den i Rogers'sk forstand 'sande selv-tilstand', som AP opfatter som kontradefineret).
- Om disse to eksempler kan jeg sige, at jeg for min egen del oplever at kunne have direkte oplevelsesmæssig kontakt med såvel den falske som den sande selvtilstand. Procesformen, hvorigennem en sådan oplevelsesmæssig selvkontakt formidles, benævnes hos Rogers 'organismisk selvevaluering'. Sådanne organiske selvevalueringer har for mig fænomenologisk gyldighed, omend de selvfølgelig fordrer en bestemt form for stabil, selvrefleksiv opmærksomhed. Oplevelseskvaliteterne, som knytter sig til organiske selvevalueringer, er ikke meget skarptskårne, men dog brugbare (i mangel af bedre) som informationsbærere om, hvad min krop bryder sig om, og hvad den ikke bryder sig om.

På baggrund af terapeutiske erfaringer kan jeg lægge til, at klienter generelt kan opfatte det som meningsfuldt at svare på spørgsmål vedrørende ægtheden ("Er det virkelig mig?") af en bestemt følellestilstand, som lige nu gør sig gældende hos dem. Endvidere kan jeg henvise til Damasio (1996), hvis begreb 'somatiske markører' for mig at se har familieskab med Rogers' tanker om organismisk selvevaluering.

Sprog og virkelighed. AP benytter sig af sprogfilosofisk inspirerede metoder. Den sprogfilosofiske inspiration er markeret i artiklens titel, som udsiger at "personlighedens store ord er kontradefinerede" (min kursivering). AP's hovedærinde er imidlertid fagpsykologisk. Det fagpsykologiske ærinde er markeret i artiklens første afsnit-overskrift, som ikke handler om ord, men derimod om "mentale tilstande" (s. 6; min kursivering). Artiklens næstfølgende afsnit-overskrift sammenfører ordperspektivet med tilstandsperspektivet: "Der er to slags ord for mentale tilstande" (s. 7; mine kursiveringer). Længere nede i det pågældende afsnit kan følgende læses (s. 7): "Mentale tilstande, der beskrives med kontradefinerede ord, kan kaldes kontradefinerede mentale tilstande, selvom det ret beset er ordene, der er kontradefinerede, snarere end tilstandene i sig selv"

Min delkommentar: Det er mit indtryk, at der i det sidst anførte citat sker en i erkendelsesteoretisk forstand problematisk glidning fra et ord-/begrebs-/talehandlingsplan ('kontradefinerede ord') til et virkelighedhedsplan ('tilstandene i sig selv'). Det er tillige mit indtryk, at denne glidning – og dermed en uskarp grænsedragning mellem sprogets verden og virkelighedens verden – på diffus vis gør sig gældende flere steder i AP's tekst, og at den er en del af baggrunden for mine forvirringsreaktioner undervejs i læseprocessen. AP kommer nogle steder tæt på at bruge resultaterne fra sine talehandlingsbaserede analyser som eneste belæg for at udstede dekret om, ikke blot hvad der eksisterer i verden, men tillige om, hvordan det, som eksisterer, eksisterer – i udtømmende forstand.

Den går ikke! På den ene side er det rigtigt, at måden vi kommunikerer om eksempelvis vore egne og andres følelsesliv på, leverer væsentlige bidrag til konstitueringsprocessen af det selv samme følelsesliv. Hverdagssprog, talehandlinger etc. er vigtige datakilder for den psykologiske udforskning af den menneskelige værensform. Men de udgør dog ikke de eneste mulige datakilder. Den sproglige fornuft kan imødegås og modsiges af andre former for fornuft. Som ovenfor nævnt kan jeg eksempelvis, som et led i en terapeutisk proces, bede en klient konsultere sin krop med henblik på at få klaring på, om kroppen 'er enig' i det, klienten og jeg netop har haft en verbal udveksling om.

Det bliver således min opfattelse, at AP i sin artikel kommer til at strække de sprogfilosofiske analyser ud over deres argumentatoriske bærekraft. Fra at være medium for menneskers (herunder psykologers) talen om og til mennesker (herunder om og til sig selv) tildeles sproget sine steder i artiklen status som normsættende instans *også for beskaffenheden – i udtømmende forstand – af det, der tales om*. Dette være sagt i uafhængighed af (1) at jeg som nævnt på et generelt plan fandt artiklens sprogfilosofiske analyser interessante og inspirerende; (2) samtidig med at jeg dog, som ligeledes nævnt, var konkret uenig i enkeltstående, men langt fra alle detaljer i disse analyser.

Må vi nødvendigvis smide bevidstheden ud med det cartesianske badevand? Som nævnt indeholder artiklens hoveddel mange kritiske pointer vendt mod forskellige psykologer og psykologiske traditioner, som ifølge AP er på kollisionskurs, teoretisk og/eller praktisk, med de normative retningslinier som han udleder af sine sprogfilosofiske analyser. Nogle af disse kritiske pointer angår begreber, jeg selv har været, eller aktuelt er optaget af at komme på teoretisk skudhold af, nemlig dels selv og identitet (se Willert, 1994a), dels bevidsthed (Willert, 1994b; 1997).

Min delkommentar: Det var passageerne, som indeholdt disse kritiske pointer – og specielt breddensiden, som på s. 24 affyres mod bevidsthedsforskningen – som (karikeret) kunne få mig til 'på næsten barnlig vis følte mig uretfærdigt behandlet'. Hvorfor skulle netop jeg lide den tort at se mig udnævnt til teoretisk kvaksalver og Dummeper – når tilmed personen, der foretog udnævnelsen, var én, som jeg grundlæggende oplevede mig teoretisk på linie med?

Ifølge AP er bevidstheden en quasi-ting eller ikke-ting, et "logisk vildspor". Begrundelsen for denne vurdering er, at

ordet bevidsthed i bestemte talehandlingssammenhænge opfører sig som et kontradefineret begreb. Spørger jeg person A, om han gjorde handling X med den bevidste hensigt Y, kan A kun forholde sig til mit spørgsmål ved at undersøge, om den tilsyneladende handling X muligvis skulle vise sig slet ikke at have været en handling, men snarere noget, der simpelthen 'skete med ham', eller som han 'kom til', 'ikke kunne gøre for'. Tilstedeværelsen af bevidst hensigt med en handling – siger AP – kan ikke identificeres som en positiv begivenhed i sig selv, men udelukkende identificeres – på kontradefinitiv vis – i kraft af sit modstykke, nemlig den bevidste hensigts periodevis, og konstaterbare ikke-tilstedeværelse. Derfor skal forskerne holde op med at lede efter disse bevidste hensigter – forstået som positive begivenheder – for som sådanne findes de ikke. Og derfor skal forskerne tillige – fortsætter AP – holde op med at lede efter bevidstheden, for heller ikke den findes; i anden udgave end som et meningstømt sprogligt ikon.

For mig er den refererede argumentation et eksempel på, hvad jeg under min foregående delanalyse beskrev som en anvendelse af en på egne præmisser gyldig og relevant sprogfilosofisk analyse ud over sin argumentatoriske bærekraft. På den ene side kan det give det anledning til vrøvl, pseudodyb-sindighed og semantisk selvsving, hvis jeg ukritisk antager, at alle mulige egenskaber, som knytter sig til en anden persons handlinger som *udefra* betragtet (f.eks. målrettethed), nødvendigvis har sine *indre*, fænomenologisk givne modstykker hos den handlende (f.eks. *bevidst oplevelse* af hensigt). På den anden side er det *ikke* forvrøvet at spørge en anden person, hvad han 'lige nu tænker på' eller '... har i hovedet', eller '... kan mærke, hvis han vender opmærksomheden mod sin krop/... kan se, hvis han prøver at forestille sig situation X'). Ligesom det i givne sammenhænge kan være meningsfuldt at stille mig selv spørgsmålet om, hvorvidt min oplevelse af situation X svarede til eller var forskellig fra den oplevelses-version af X, som person A just har fremlagt. Ja, jeg kunne sågar finde på at stille Arne Poulsen spørgsmålet, om min forsøgsvis rekonstruktion, i denne teksts forrige afsnit, af hans argumentation vedrørende bevidste hensigter og bevidsthed, rent faktisk svarer til det, der var hans bevidste udtryks-hensigt, da han skrev sin target-artikel. Spørgsmål af denne type indeholder opfordringer til de adspurgte om at konsultere det fænomenfelt, der på almindeligt dansk dækkes af ordet bevidsthed. Besvarelsen af sådanne spørgsmål bygger blandt meget andet på direkte aflæsninger – *så godt vi nu er i stand til at foretage dem* – af vores bevidsthedsindhold i givne sammenhænge.

Som psykolog, der forskningsmæssigt interesserer mig for bevidstheden, er det *overhovedet ikke* en del af min forskningsstrategi at lede efter bevidstheden. Den er jo altid for hånden, både i min egen udgave og i de udgaver som hver og én af mine medmennesker bærer rundt på. Fremskaffelsen af bevidsthedsmanifestationer er som sådan ikke vanskelig¹. Den

1 Alle sådanne manifestationer vil selvfølgelig ikke være lige gyldige eller pålidelige, som vurderet ud fra givne forskningsformål, men det er en anden sag – og en sag, som ikke gør bevidsthedsmanifestationer forskellige fra alle mulige andre potentielle datakilder.

forskningsmæssige udfordring ligger i at sige noget begavet, dvs. ikke-forrvøvlet på baggrund af (blandt meget andet) disse manifestationer. Mine bud, på hvad dette begavede, ikke-forrvøvlede kunne være, må imidlertid vente til en anden sammenhæng end denne.

Afslutning. Som sagt mener jeg at kunne identificere mig positivt med den overordnede faglige hensigt, der har styret AP i udarbejdelsen af artiklen. Mit faglige misnøje med (dele af) artiklens måde at gennemføre sit forehavende på er bl.a. begrundet i, at den betjener sig af en i princippet reduktionistisk argumentations-skabelon. Erkendelsesresultater indvundet gennem ét afgrænset sæt af metoder (*in casu* sprogfilosofisk inspirerede) tildeles status som essentielle formidlere af virkelighedens natur og væsen og bruges derefter som en målestok, der uden videre kan frakende erkendelsesresultater hidrørende fra helt andre metodiske universer gyldighed. Jeg opfatter det som væsentligt at tænke, eksempelvis på personligheds- og udviklingspsykologiens store begreber som størrelser, hvis natur og væsen vi kun kan tilnærme os ved at placere os i de brydningsfelter, der opstår *mellem* psykologiens (og tilgrænsende videnskabers) mange tilgængelige metodeuniverser med dertil hørende, i kvalitativ henseende ganske uensartede erkendelsesresultater.

Referencer

- Damasio, A.R. (1996) *Descartes' Error*. London: Papermac (1st ed. 1994)
- Willert, S (1994a) Kontaktrummet som ressource i professionelt hjælpearbejde: Selv, identitet og menneskelig udvikling. *Psyke & Logos, vol.15*, 316-331.
- Willert, S. (1994b) Bevidsthedens brugsværdi. I: Neumann, A.(red.) *Det særligt menneskelige*. København: Reitzel.
- Willert, S. (1997) Bevidsthed i tid og rum. I: Bertelsen, P. *et al.* (red.) *Erkendelse, stræben, følelse*. Århus: Aarhus Universitetsforlag
- Willert, S. (1998) Mentalisering af virkelighedsforståelsen som baggrund for dialogiske arbejdsmetoder. I: Kristensen, H. & Caswasjee, S. *Bidrag fra Augustkongerensen 1996 på Psykologisk Institut, Aarhus Universitet*. Århus: Psykologisk Institut.